

ÜSKÜDAR ÖZBEKLER TEKKESİ

HÜR MAHMUT YÜCER

Üsküdar Özbekler Tekkesi, Osmanlı döneminde yaklaşık aynı dönemde ve aynı adla üçüncü olarak kurulmuş Afganiler, Hindiler ve Kalenderhaneler gibi Nakşibendiye'nin Halidiye ve Müceddidiye kollarından bağımsız, sakinleri daha çok Orta Asya kökenli, klasik Nakşîlik anlayışını temsil eden, dinî, sosyal, kültürel, sanatsal ve siyasi yönleri olan bir müessesedir. Özbekler tekkesinin ilki İstanbul Defterdarı İsmail Bey tarafından 1692'de Sultanahmet Kadırga'da Küçük Ayasofya Mahallesi'nde (Şehit Mehmet Paşa Yokuşu'nda) kurulmuş, ikincisi La'lîzade Abdülbaki Efendi tarafından 1743 tarihinde günümüzde Eyüp Sultan Camii'ne giden ana aksı oluşturan Kalenderhâne Caddesi üzerinde tesis edilmiştir. Özbekler tekkelerinde ikamet edenler bekâr olduğu için buralar "Kalenderhâne" ismiyle de meşhur olmuştur. Üsküdar Özbekler Tekkesi, Sultantepe, Hacı Hesna Hatun Mahallesi'nde, Servili Köşk Sokağı üzerinde bulunmaktadır. Kaynaklarda "el-Hâc Hoca", "Hâce Hacı Hoca", "Hâce" ve "Kalenderhane" gibi adlarla da zikredilen Özbekler Tekkesi, 1752-1753'te Maraş Valisi Abdullah Paşa (ö. 1755) tarafından Orta Asya'dan gelen seyyah dervişlerin barınağı olması için kurulmuştur. 1757-1758'de, Hasan Ağa adında bir şahsın, masrafları karşılamasıyla Nakşibendiye'den Şeyh Seyyid Hacı Hâce Abdullah Efendi, tekkeye postnişin olmuş, mescit-tevhidhaneye minber koydurarak imamet ve hitabet görevlerini üstlenmiştir. Tekke, Sultan III. Mustafa döneminde, ikinci postnişin Semerkantlı Şeyh Seyyid Abdülekber

Üsküdar Özbekler Tekkesi

Efendi (ö. 1787/1788) tarafından genişletilmiştir.

XVIII. asırda burada Nakşibendîliği temsil eden, Mustafa Efendi (ö. 1781), Abdullah Efendi (ö. 1784/1785), Abdülekber Efendi (ö. 1787/1788), Abdülgafûr Efendi (ö. 1788) ve Mehmed Efendi (ö. 1795/1796) şeyh olmuşlardır. Mehmed Efendi'den sonra muhtemelen "Revnak" mahlasıyla tanınan Buharalı Seyyid Halil Efendi, postnişin olmuştur. Daha çok Orta Asya'nın Taşkent, Hokand, Semerkand, Buhara, Kaşgar, Andican, Namangan, Karakul gibi bölgelerinden gelip hac farızasını yerine getirmek üzere Hicaz'a giden hacılara konaklık eden tekkenin, her meslekten insana kapılarını açık tuttuğu bilinmektedir. Aynı hacı kafilesi, dönüşlerini de İstanbul üzerinden yaptıkları için yine bu tekkede misafir edilirdi. Üsküdar Özbekler Tekkesi, İstanbul'da bulunan diğer Özbek tekkeleri ve Üsküdar'daki Afganiler Tekkesi ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Kuruluş amacına uygun olarak özellikle XIX. asır içerisinde önemli hizmetler ifa etmiştir.

Tespitlere göre, geleni gideni eksik olmayan tekkede ortalama günlük kırk civarında kişiye hizmet verilmekteydi. Uygunsuz hareketlerde bulunan misafirlerin yolcu edildiği, eğitim amacıyla gelenlerin de uzun süreli kaldığı bilinmektedir. Bu hâliyle tekke olmanın yanında Devlet-i Aliyye'nin Orta Asya ile irtibat merkezi, misafirhane ve öğrenci yurdu işlevi de görmüştür. Mübarek gecelerde tekkenin mutfağında havuçlu, etli ve ince kıyılmış portakal kabuklu Özbek pilavı pişirilmeye, yemek duasından sonra mescit-tevhidhanede yatsı namazına kadar mevlit okunmaya, bu arada Doğu Türkçesiyle ilahiler söylenmeye, mevlitten sonra özel bir Özbek kıyafeti olan "çapan"ı giyen şeyh tarafından sakal-ı şerifin ziyaret edilmesine devam edilmiştir. Özbekler Tekkesi, Orta Asya tasavvuf kültürünün ve İstanbul'da Yesevîliğe özgü tarikat özelliklerinin yaşatıldığı en önemli merkez olmuştur. Burada pazartesi ve perşembe günleri hatm-i hâcegân yapılmış, "zıkr-i erre" tabir edilen sanatsal olmaktan ziyade, yorucu ve coşturucu bir mahiyete sahip zikir biçimi, basit nağmeli

Ahmed Yesevî güfteleri eşliğinde icra edilmiştir.

XIX. asırda tekkede Buharalı Mehmed Recep Efendi (ö. 1816) ve ardından Receb Efendi'nin oğlu Mehmed Sadık Efendi (ö. 1846) postnişin olmuştur. Sadık Efendi, sanatkârlığıyla ünlenmiştir. Buhara'nın Vabkent (Vabkine) şehrinde dünyaya gelmiş, memleketinde öğrendiği ebru sanatını esasen XVI. asırdan beri yapanların bulunduğu İstanbul'a ayrı bir koldan getirmiş, başta oğulları İbrahim Edhem ve Mehmed Salih efendilere öğretmek, yaygınlaşmasını sağlamıştır. Sadık Efendi'den sonra kardeşi el-Hâc Abdurrezzâk Efendi (ö. 1854), büyük oğlu İbrahim Edhem Efendi (d. 1826-ö. 1904) ve küçük oğlu Mehmed Salih Efendi (ö. ?) postnişin olmuştur.

Tekkenin -yine bu tekkede dünyaya gelen- en meşhur şeyhlerinden İbrahim Edhem Efendi (d. 1826-ö. 1904), Buharalı hocalardan ders görmüş, Özbek ve Azeri Türkçeleriyle Ermenice ve teknik konuları çözecek kadar Fransızca öğrenmiştir. Doğramacılık, marangozluk, oymacılık, dökümcülük, tornacılık, demircilik, makinecilik, matbaacılık, dokumacılık gibi becerileri nedeniyle *hezârfen* (bin sanat sahibi) olarak ünlenmiştir. Son dönemin en önemli ebru sanatçıları olan Necmeddin Okyay (d. 1883-ö. 1976), Sâmi Efendi (d. 1838-ö. 1912), Aziz Efendi (d. 1872-ö. 1934), Abdülkadir Kadri Efendi (d. 1875-ö. 1942) bu sanatı ondan öğrenmişlerdir. Midhat Paşa, İbrahim Edhem Efendi'yi, 1869'da kurduğu Sanayi Mektebi'nin İmalat müdürlüğüne getirmiş, tekkede ilk kurşun borunun dökümünü gerçekleştiren çok tornacının yetişmesini sağlamıştır. Türkiye'de ilk buharlı makinayı yapan da odur (1875). İbrahim Edhem Efendi, yaptığı aletlerle 1867 Uluslararası

Paris Fuarı'na eserleriyle katılarak, madalya almıştır. Meşihatı döneminde (1855-1904) tekkeyi bir ilim ve sanat yuvasına döndürmüş birçok ünlü simayı yetiştirmiştir. 1876 senesinde Rus Muharebesi'nde Üsküdar'da teşekkül eden "Mevkib-i Hümâyün" adlı millî tabura kumandan tayin edilmiştir. Hakkında düzenlenen "tekkede top döküp sarayı havaya uçurur" şeklinde ihbarlar yüzünden, Kâbe'nin onarımı bahanesiyle bir süreliğine Hicaz'a yollanmıştır. Cuma günleri tekke, Salih Zeki Bey, Mekteb-i Harbiye Nâzırı Galib Paşa, Halide Edip Adivar'ın babası Edip Bey, Rıza Tevfik Bölükbaşı gibi arif, şair, âlim ve sanatçıların uğrak mekânı olmuştur.

Kurtuluş Savaşı esnasında tekke şeyhi Atâ Efendi, işgal kuvvetlerine karşı kurulan Karakol Cemiyeti'nin önde gelen mensuplarından olduğu için, Kuvâ-yı Milliye mensuplarından yaralananlar tekkede tedavi görmüş, Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılmasına aracılık edilmiştir. Burası, Anadolu'ya geçmek isteyen Adnan Adivar, Halide Edip Adivar, İsmet İnönü, Celaleddin Arif Bey ve Millî Mücadele'de önemli rol oynamış daha pek çok kimsenin uğrak merkezi olmuştur.

Tekkeler kapatıldıktan sonra selamlık bölümünde son postnişin Atâ Efendi'nin kardeşi Şeyh Necmeddin Efendi (Özbekkangay)'nin ailesi ikamet etmiş, vefatından (ö. 1971) sonra ise tekke bakımsızlıktan harap olmuş, şeyh neslinden gelen Ertegün ailesinin yardımlarıyla ancak 1983-1994 yılları arasında onarılmıştır. Günümüzde özgün mimarisi ile müze olarak ayakta durmaktadır.

KAYNAKLAR

Bektaş, Cengiz, "Özbekler Tekkesi", *TT*, 1984, sy. 14, s. 40-45; 1984, sy. 15, s. 38-43.

Derman, M. Uğur, *Türk Sanatında Ebrû*, İstanbul 1977, s. 32-40.

Derman, M. Uğur, "Edhem Efendi, Hezârfen", *DİA*, X, 416-417.

Derman, M. Uğur, "Buhârâ'nın Vabkent'inden Üsküdar'ın Sultantepestesi'ne", *Üsküdar Sempozyumu VI: 6-9 Kasım 2008: Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, c. 2, s. 95-100.

Eresen Ahmet ve Mehmet Ulukan, "Özbek Tekkeleri ve Eyüp Özbekler Tekkesi", *Eyüp Sultan Sempozyumu IX*, İstanbul 2005, s. 132-145.

Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2307, c. 3, vr. 213-214.

Tanman, M. Baha, "Özbekler Tekkesi", *DİA* XXXIV, 123-124.